

Wiktor Z. Łyjak

Prawda i fałsz o zabytkowych organach katedry we Fromborku

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 409-425

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wiktor Z. Łyjak

Prawda i fałsz o zabytkowych organach katedry we Fromborku

Piękny i doskonale brzmiący instrument fromborski wzbudza uzasadnione emocje wśród słuchaczy i wykonawców koncertów. Od wielu lat interesują się nim badacze przeszłości budownictwa organowego i historycy sztuki.

Monumentalne katedry, kolegiaty i fary w miastach, wyposażane bywały w duże i wartościowe instrumenty. Okazałe, o wybitnych walorach rzeźbiarskich prospekty organowe, stanowiły wartości ponadczasowe. Doceniano ich piękno i rzadko decydowano się na zmiany. Inaczej z wnętrzami kryjącymi aparaty gry i brzmienia.

Wśród wielu organów, których zabytkowe fasady ozdabiają wnętrza świątyń, trudno znaleźć jednorodne w swej oryginalnej warstwie. Najczęściej za historycznymi prospektami kryją się wnętrza nowsze, rzadziej, współczesne „płoty” puszczalkowe przysłaniają dawne organy, które często translokowano po 1945 r. z terenu tzw. ziem odzyskanych.

Nowe koncepcje organmistrzowskie wypierały stosunkowo niedawne założenia. Uzupełniano braki „krótkiej oktawy” zaopatrując ją w dźwięki: Cis, Dis, Fis, Gis, rozszerzano skalę klawiatur ręcznych powyżej czterech oktaw (skala nożnej sięgała niekiedy dwóch oktaw lecz nie było tu ściśle stosowanych reguł). W drugiej połowie XIX w. wiatrownice klapowe zastępowano stożkowymi. By osiągnąć lekkość gry, instalowano dźwignię Barkera lub modernizowano instrumenty wprowadzając trakturę pneumatyczną. Równie rewolucyjnym przemianom poddawano zespół brzmienia. Rezygnowano z „niemodnych” głosów, usuwano całe ich zestawy, by wprowadzać nowe. Po wylansowaniu koncepcji „organów symfonicznych”, gdy już nacieszono się ich brzmieniem, uchwalono powrót do tradycji barokowych. Każdy ruch w tym względzie niszczył poprzednie zdobycze organmistrzostwa i doprowadzał do szeregu niedorzeczności.

Przemianom nie oparł się także instrument fromborski, ale zanim to nastąpiło, działy się tam znacznie ciekawsze wydarzenia.

1. ZANIM DANIEL NITROWSKI ZBUDOWAŁ FROMBORSKIE ORGANY

Przynajmniej od XIV w. ozdabiano główne kościoły — katedry i kolegiaty — nieprzenośnymi organami. Świadczą o tym dawne zapisy z akt biskupich i kapitulnych, których kwerenda zaowocowała licznymi odkryciami. W Prusach, a także na Warmii, grano na organach w niejednej świątyni, podobnie jak na Mazowszu, w Małopolsce, czy Wielkopolsce¹.

---

¹ W. Z. Łyjak, *Organy i organmistrzowie w Łowiczu*, w: *Organy i muzyka organowa IV*, Gdańsk 1982, s. 109, 110; *Budownictwo organowe na Mazowszu w XVI wieku*, Muzyka, 1983, nr 3, ss. 87—94.

Pozostawimy na uboczu przyczyny, dla których postanowiono odbudować organy fromborskie z wykorzystaniem starych, pochodzących z dawniejszych czasów. 23 grudnia 1506 r. zawarto kontrakt ze znanym budowniczym — mistrzem Janem (Hans Hauck) z Chojnic². Prace doprowadziły widocznie do tak znaczącego efektu, że najeźdźcy szwedzcy podczas kampanii wojennej w 1625 r. zabrali do swego kraju ten właśnie instrument³.

O działalności Jana z Chojnic wiedziano dotąd tylko tyle, że w 1509 r. wykonał instrument dla kościoła parafialnego w Braniewie. Intensywnie prowadzona kwerenda w olsztyńskim Archiwum Archidiecezjalnym dała efekt w postaci odkrycia opisu tych właśnie organów, najstarszego tej wagi przekazu z terenu nie tylko Warmii, ale i całych Prus⁴.

Jak głosi zapis: „Roku Pańskiego 1652 to dzieło organowe nowo zbudowane w roku 1509, za panowania szwedzkiego od roku 1626 do roku 1635 częścią okaleczone, częścią zeszepeczone zwykłym gwałtem okoliczności, za przełożonego wielebnego pana plebana Georga Conradiego, dostojnego najbardziej biegłego pana Jakoba Civitiusa doktora obojga praw, przełożonych kościoła Thomasa Clausa i Johanna Ludwiga, zostało odnowione od podstaw i przywrócone do dawnej doskonałości przez pana Georga Frentzla budowniczego organów. Dokonawszy ścieśnienia dawnego przejścia, doprowadzono do tej wspanialszej formy chóru, którą ma teraz, gdy Martin Schroeter, także Christoph Preis — ten zdoła śpiewami melodie, ów [organy] opatruje miechami!”.

W sposób nieprofesjonalny zanotowano wybór głosów:

„Obermanual” — wyżej umieszczona klawiatura główna

1. Principal	8'
2. Kleine floet	8'
3. Trompet	[8' ?]
4. Octava	4'
5. Kleine floet	4'
6. Grose Quint	[3' ?]
7. Super Octava	2'
8. Zimbel albo SuperSedecim	[1' ?]
9. Mixtur	6 rzędów

„Positivi Manual” — niżej umieszczona klawiatura pozytywu

1. Floet	8'
2. Floet	4'
3. Octava	[?]
4. Quinta	[?]
5. Shalmey ad Octavam	[?]
6. Regal	[?]
7. Pfauer Pfeiff halb	[?]

2 W. Renkewitz, J. Janca, *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreußen von 1333 bis 1944*, Bd. 1, Würzburg 1984, s. 28.

3 Ibidem, s. 28, przyp. 1.

4 Archiwum Archidiecezjalne w Olsztynie (dalej: AAO), Akta Parafialne, Braniewo 4, Liber Foundationis variarum et Memorabilium pertinens ad Domum Archipresbyteralem Parochialem Braunsbergensem, s. 148, 149; tłumaczenie dokumentu zawdzięczam Marii Łyjak (konsultacja naukowa Jan Janca).

„Pedal” — klawiatura nożna

1. Sub[b]ass	16'
2. Principal	8'
3. Gedackte floet	[?]
4. Octava	[4']
5. Quinta	[?]
6. Super Octava	[2']
7. Schalmey Bass	[?]
8. Trompete Bass	[?]
9. Pauer Pfeiff	[?]
10. Mixtur	

Dyspozycję uzupełniał efekt o nazwie „Tremulant”.

Do tak dużego, bo aż o 26 głosach instrumentu tłoczono powietrze za pomocą ośmiu miechów. Wracając do samej dyspozycji: piętnaście głosów było „całych”, a 11 „połowicznych”, zatem połówki (inaczej suplementy) odzywały się tylko przy grze na dolnej lub górnej części klawiatury, prowadząc do kontrolowanego wzmocnienia basu lub dyszkantu. Już choćby ten szczegół zdaje się potwierdzać nasze przypuszczenia, że G. Frentzel odbudował (bez ingerowania w wewnętrzną materię) organy autorstwa Jana z Chojnic. Zatem wybór głosów dotyczy 1509 r., a w konsekwencji — ranga tego odkrycia jest bezcenna.

Katedra we Fromborku mogła otrzymać równie okazałe organy, podobne szatą brzmieniową i nie znanymi nam walorami wizualnymi. Z tego właśnie względu uważamy za stosowne przedstawić w tym miejscu przekaz dotyczący Braniewa, który tylko z pozorów odwodzi nas od tytułowego tematu.

Pozbawiona ozdoby katedra, po najeździe szwedzkim obywała się jedynie pozytywnem. Wiemy, że taki instrument planowano nabyć w Gdańsku w 1636 r.⁵ Po wielu latach sprowadzono Daniela Nitrowskiego i on właśnie dokonał dzieła, którego efekt zewnętrzny można podziwiać jeszcze w obecnych czasach.

2. PROSPEKT DZISIEJSZYCH ORGANÓW

Jak świadczą o tym zapisy dotyczące wydatków katedralnych, Daniel Nitrowski z Gdańska zawarł kontrakt 20 lutego 1683 r., a 9 lutego 1684 r. podjął resztę należności z racji budowy organów⁶. Malarz z Lidzbarka Warmińskiego, Georg (Jerzy) Piper pracował przy ozdobie prospektu od 7 maja 1685 r. (gdy zawarł kontrakt) do końca tego roku⁷. W 1686 r. całość była już oddana do użytku, lecz jakość prac organmistrzowskich nie na długo usatysfakcjonowała użytkowników⁸.

Organy poddawano zabiegom renowacyjnym, natomiast struktura przez wiele lat opierała się ingerencjom. Dopiero w 1934 r. nasady bocznych wieżyczek

5 Por. m.in. J. Gotos, *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1972, s. 304.

6 AAO, AK, sygn. RF 7a, Rachunki związane z budową dzwonnicy i konserwacją organów 1683—1685.

7 Ibidem.

8 W. Renkewitz, J. Janca, op. cit., s. 150.

„manuału” ozdobiono horyzontalnie umieszczonymi piszczałkami głosu Trompet (dziś o nazwie „Trąbka hiszpańska”)⁹.

J. Gołos wysunął w związku z tym nedorzeczną teorię, tym bardziej nielogiczną, że powołał się na niemiecką pracę Wernera Kretha z 1935 r., gdzie właśnie opisano zmiany w wyglądzie zewnętrznym prospektu. Dając się ponieść nieokiełznanej fantazji, tak sobie wymyślił: „Organy w katedrze fromborskiej są, jak już wspomniano, zjawiskiem wyjątkowym na terenie Europy środkowo-wschodniej. Zachodzi pytanie, w jaki sposób głos typowy dla organów hiszpańskich został przeniesiony na teren Polski. Nie jest wykluczone, że Nitrowski posiadał wiadomości o tym głosie z własnej praktyki lub też z relacji osób, które były w Hiszpanii. Wizyty Polaków w Hiszpanii nie należały do rzadkości i podróznicy polscy na ogół pilnie zwracali uwagę na zwiedzane obiekty. — Równie dobrze mógł jakiś inny podróżnik zwrócić uwagę na słynne trąby królewskie organów katedry w Toledo i przekazać wiadomości o nich Nitrowskiemu. Głos ten bowiem wydaje się być rzeczywiście wzorowany na wzorze toledańskim”¹⁰.

Rzeczywiście, dawne organy iberyjskie zaopatrywano w prostopadle zamocowane rzędy piszczałek, ale czyniono to w inny sposób i w innym miejscu. Dość wspomnieć, że prospekty barokowych organów w Hiszpanii i Portugalii są najczęściej płaskie, a skierowane w kierunku słuchaczy piszczałki przylegają wlotami do listwy usytuowanej pod zasadniczą częścią prospektu. Organy wzniesione w Longares (Hiszpania), pochodzące z 1699 r. (warsztat Josepha de Mañeru), są typowym przykładem tamtejszego stylu budownictwa¹¹.

Wracając po raz ostatni do rewelacji Gołosa: tzw. trąby królewskie organów budowanych w Hiszpanii (głos o oryginalnej nazwie — „Trompeta Real”) mieszczą się wewnątrz obudowy, a nie na prospekcie! Pomijając ten szczegół, który dla naszych badań nie ma istotnego znaczenia, trudno zostawić bez komentarza odnośny incydent, bowiem autor w kolejnych publikacjach, gdzie pojawiały się wiadomości o rzeczonym instrumencie, nie podjął tematu i pozbawił nas możliwości zapoznania się z odautorskim sprostowaniem, a może nawet samokrytyką.

Nitrowski — co oczywiste — nie może odpowiadać za umieszczone w 1934 r. „pseudohiszpańskie” piszczałki na prospekcie. Nie ma żadnych podstaw, by posądzać gdańskiego organmistrza o tak niezwykle pomysły. Wątpliwa i stercząca ozdoba, do której zdążyliśmy przywyknąć, powinna zostać usunięta przy nadarzającej się okazji. Jej obecność jest dowodem złego smaku i brakiem znajomości stylów panujących w budownictwie organowym epoki baroku.

⁹ Por. m.in., J. Sianko, *Menzuracja organów katedralnych we Fromborku*; Studia Warmińskie, 1971, t. VIII, s. 474.

¹⁰ J. Gołos, *Zarys historii budowy organów w Polsce*, w: *Z dziejów muzyki polskiej*, t. 12, Bydgoszcz 1966, s. 39, 40.

¹¹ „El organo de Longares * Zaragoza/España — 1699 una restauracion historica”, *Orgelbau * Felsberg, Zaragoza*, 1985, fot. s. 22.

3. WIELKOŚĆ BAROKOWYCH ORGANÓW KATEDRALNYCH

Gdy w 1934 r. instalowano nowy instrument za zabytkowym prospektem, podjęto próbę odtworzenia pierwotnej dyspozycji. Emanuel Kemper podał wówczas, że organy zbudowane przez Daniela Nitrowskiego liczyły 27 głosów i dwa rejestry dodatkowe¹². Główna klawiatura (Hauptwerk) miała być wyposażona w 10, pozytyw (Rückpositiv) w 9, pedał zaś w 8 głosów. Od tej pory, wszyscy autorzy zajmujący się tym dziełem zgodnie przyjmowali ustalenia niemieckiego organmistrza za niepodważalne.

Dopiero sprzyjający zbieg okoliczności sprawił, że w Archiwum Archidiecezjalnym w Olsztynie odnaleziono opis organów z 1758 r.¹³ Opis ów uchodził za zaginiony i nigdy dotąd nie został wykorzystany przez badaczy historii budownictwa organowego. Należy podkreślić, że mamy tu możliwość wglądu w dane pochodzące od osoby godnej zaufania, bowiem Adam Gottlob Casparini był uprzywilejowanym organmistrzem nadwornym. Bez cienia zatem wątpliwości, musimy przyjąć jego ustalenia co do stanu organów fromborskich.

Instrument zbudowany w latach 1683—1685 przez Daniela Nitrowskiego z Gdańska liczył 30 głosów, a nie jedynie 27 jak ustalił E. Kemper. Wszystkie sekcje obiektu wyposażone były w równy sposób i miały po 10 głosów. Późniejsze prace renowacyjne doprowadziły do likwidacji pewnych, przestarzałych już rejestrów; jedne z nich zastąpiono nowymi, inne usunięto bezpowrotnie. Już w 1934 r. instrument tylko w części prezentował oryginalną szatę brzmieniową, a zmiany (może nawet wymiana?) w wiatrownicach uniemożliwiły oddanie prawdy o pierwotnej dyspozycji.

4. DYSPOZYCJA ORGANÓW BAROKOWYCH WEDŁUG EMANUELA KEMPERA

Jak już wspomniano, według badań Kempera instrument miał być wyposażony w 27 głosów i dwa rejestry dodatkowe. J. Gołos, choć powoływał się na ustalenia z 1934 r., podał informację o 25 głosach¹⁴, następnie zaś dwukrotnie o 24¹⁵, zaznaczając wszak, że jest to: „stara”, „pierwotna” lub oryginalna dyspozycja. Jeszcze bardziej interesujący jest wybór 27 głosów przytoczony przez Gołosa pod tytułem: „Frombork. Katedra. Organy Daniela Nitrowskiego z 1683 r. Dyspozycja obecna. Traktura elektryczna”¹⁶. Biorąc pod uwagę niesolidność autora, pominiemy w tym miejscu stosowne cytaty z jego publikacji.

Emanuel Kemper w następujący sposób zrekonstruował dyspozycję organów katedralnych:

---

12 W. Renkewitz, J. Janca, op. cit., s. 149.

13 AAO, sygn. Rep. 128, VIII — 22, odnalezienie nie ujętego w spisie inwentarza dokumentu zawdzięczam siostrze Klemensie Sałacińskiej ze Zgromadzenia Sióstr Benedyktynek Misjonarek (pracującej wówczas w Archiwum), której składam w tym miejscu wielkie wyrazy wdzięczności i gorące podziękowanie.

14 J. Gołos, *Zarys historii*, s. 58, 59.

15 J. Gołos, *Polskie organy*, s. 304; *The Polish Organ*, Sutkowski Edition, Warsaw 1992, s. 278.

16 J. Gołos, *Zarys historii*, s. 186.

Manuał główny (Hauptwerk)		Pozytyw (Rückpositiv)		Pedał	
Bordun	16'	Gedackt	8'	Principal	16'
Principal	8'	Quintadena	8'	Offenbaß	16'
Spielflöte	8'	Principal	4'	Quinte	12'
Octave	4'	Gedackt	4'	Octavbaß	8'
Flöte	4'	Spitzflöte	4'	Gedacktbaß	8'
Quinte	3'	Nasard	3'	Octavbaß	4'
Octave	2'	Octave	2'	Mixtur	3 fach
Sesquialter	2 fach	Scharff	3 fach	Posaune	16'
Mixtur	3 fach	Dulcian	16'		
Trompete	8'				

Wybór uzupełniały: Cymbelstern, Pauke (Totentrommel) i Tremulant.

Porównanie wersji Kempera ze stanem podanym przez Adama Gottloba Caspariniego w 1758 r., wykazuje zasadnicze różnice. Okazuje się, że Nitrowski zbudował organy o znacznie bardziej interesującej dyspozycji niż ta, którą lansowano przez przeszło pół wieku.

5. DYSPOZYCJA ORGANÓW DANIELA NITROWSKIEGO WEDŁUG ADAMA GOTTLÖBA CASPARINIEGO

Jak świadczą o tym akta, organy katedry we Fromborku nie były dziełem udanym. Do naprawy usiłowano wezwać początkowo ich budowniczego, Daniela Nitrowskiego z Gdańska, później zaś innych, mniej lub bardziej znanych mistrzów¹⁷. Kapituła odnosiła się z niechęcią do ambitnych planów przebudowania instrumentu. Zadowolano się półśrodkami, a w konsekwencji nie uzyskiwano pożądaných rezultatów.

Adam Gottlob Casparini, uprzywilejowany organmistrz nadworny z Królewca, zwizytował 6 maja 1758 r. dzieło Nitrowskiego i sporządził protokół. Zaproponował zmiany w konstrukcji wewnętrznej i w dyspozycji, lecz nie uzyskał stosownej aprobaty. Widocznie kanonicy uznali za nazbyt wygórowaną sumę 1000 lub 800 talarów, którą należało wyasygnować przy tak zaplanowanym froncie robót.

Wybór głosów — choć zanotowany został przeszło siedemdziesiąt lat po zbudowaniu organów — jest zapewne dziełem Nitrowskiego. Jak już zaznaczono, kapituła nie podejmowała radykalnych działań i stroniła od większych wydatków na rzecz poprawy stanu instrumentu.

Główna klawiatura (Hauptwerk) wyposażona była w 1758 r. w następujące głosy:

Gedackt	16'
Principal	8'
Hohlflaut	8' (inaczej — Hohlflöte 8')
Spiel flöt	8' (inaczej — Spillflöte 8')
Salicinal	8' (inaczej — Salicional 8')
Octava	4'
Quinta	3' (inaczej — Quinte 2 2/3')

¹⁷ W. Renkewitz, J. Janca, op. cit., s. 150, 151.

Super Octava	2'
Sexqvalter	2 × (inaczej — Sesquialter [2 2/3' + 1 3/5'])
Mixtura	2'

Casparini proponował usunięcie głosu Quinte 2 2/3' (gdyż taki mieścił się w rejestrze o nazwie Sesquialter) i ustawienie na jego miejscu modnego wówczas Unda Maris 8'.

Zadziwia brak głosu języczkowego, a także jedyny głos o czterech stopach w zestawieniu z mocną podstawą — szesnastka i ósemki w liczbie aż czterech! Tak sporządzona dyspozycja jawi się „mało” barokowa i zmienia nasz pogląd na budownictwo organowe końca XVII w.

Pozytyw liczył w 1758 r. dziesięć głosów:

Flaut	8' (inaczej — Flöte 8')
Trompet	8'
Principal	4'
Flaut	4' (inaczej — Flöte 4')
Spiel flöt	4' (inaczej — Spillflöte 4')
Salicinal	4' (inaczej — Salicional 4')
Qvinta	3' (inaczej — Quinte 2 2/3')
Octava	2'
Sexqvalter	2 ×
Mixtura	

Adam Gottlob Casparini uznał Salicional 4' za zbyt cichy i widział na jego miejscu głos Quintadena (Quintadöna) 8', ze względu na to, że fundament dla tej klawiatury ograniczał się do głosu Flöte 8' i zawodnego co do intonacji Trompetu 8'. Miejsce głosu Quinte 2 2/3' miałby zająć Naßat 2 2/3' (w oryginalnym tekście Nahsat oraz Nashat) o szerszej menzurze, konicznym kształcie i bardziej łagodnym brzmieniu.

W Pozytywie — odwrotnie niż w Hauptwerku — cztery głosy czterestopowe dominowały nad niżej brzmiącymi liczbą, w tym nad językowym Trompetem 8', który chętniej byłby przez nas widziany w obsadzie głównej klawiatury. Dyspozycja nie zawierała mniejszej kwinty (1 1/2') i super oktawy lub głosu Sifflöte 1', co także pozostaje w niezgodzie ze współcześnie lansowanymi poglądami na organowe zestawy głosów epoki baroku.

Obsada sekcji pedału tak przedstawiała się w roku 1758:

Principal Baß	16'
Subbaß	16'
Bourdon	16'
Salicinal Baß	16'
Fagott	16'
Octava Baß	8'
Trompet Baß	8'
Super Octava	4'
Rosqvint Baß	3'
Mixtur Baß	

Casparini postulował usunięcie głosu Rosqvint Baß (gdyż taki znajdował się w zestawie Mixtury) na rzecz rejestru Füll Bass 10 3/4' (powinno być 10 2/3'),

o krytych piszczałkach. Mimo okazałej liczby pięciu głosów o 16 stopach, podstawa brzmienia pedału pozostawiała wiele do życzenia i należało ją wzmocnić poprzez zastosowanie tak zwanego basu akustycznego ($16' + 10 \frac{2}{3}' = \text{efekt } 32'$). Jak poinformował mnie niemiecki organolog Jan Janca, nazwa „Füll Bass” wywodzi się od „füllen” — wypełniać, a nie — jak chce J. Gołos — jest to „głos pedałowy bliżej nieznanany ——. Nie notowany w literaturze organologicznej zachodnioeuropejskiej”, występujący jako Fühlbass w dyspozycji z Wilna¹⁸.

Wybór głosów uzupełniały rejestry pomocnicze: tremolo (Tremulant), kotły (Pauken) i obrotowa gwiazda z dzwonekami. Dźwięki dzwonek pozostawały w dysharmonii i dlatego Casparini postulował zainstalowanie ośmiu nowych, tworzących akord C — dur. Tak zwany Sperr Ventil znajdował się w kanale wiatrowym i służył do blokowania dostępu powietrza do części organów. Obecnie, gdy instrumenty zaopatrywane są w wentylatory elektryczne, nie stosuje się tego typu urządzenia.

6. OPIS ORGANÓW KATEDRALNYCH WEDŁUG ADAMA GOTTLoba CASPARINIEGO Z ROKU 1758

Omówiliśmy dotąd tylko dawną dyspozycję organów katedry we Fromborku. Inne szczegóły zawarte w oryginalnym, niemieckim tekście, przysporzyły wielu kłopotów ich odkrywcy, bowiem Adam Gottlob Casparini posługiwał się starą terminologią, właściwą dla swoich czasów. Pierwsze odczytanie i tłumaczenie było udziałem Marii Łyjak, drugie zaś wspomnianego już organologa niemieckiego Jana Jancy z Tübingen, któremu udzielił konsultacji Piotr Gudell z Hannoveru. Dzięki kilkumiesięcznej pracy możemy zaprezentować opis w odpowiedniej formie, wraz z niezbędnymi wyjaśnieniami Jana Jancy, które umieściliśmy w kwadratowych nawiasach. Autor chciałby w tym miejscu złożyć gorące podziękowania wspomnianym tu osobom, bez których nie byłby w stanie zaprezentować relacji w należytym jej formie.

Unikalny tekst tak oto prezentuje się w tłumaczeniu na język polski:

„Ja, niżej wymieniony, dokonałem, na żądanie, wizytacji organów w kościele katedralnym we Fromborku i stwierdziłem co następuje:

Manual główny składający się z 10 głosów i dwóch wiatrownicach [sic!]:

- 1) Principal 8' w prospekcie trzeba na nowo zintonować, oczyścić i wypolerować.
- 2) Gedackt 16' trzeba skorygować i wyrównać.
- 3) Spiel flöt 8' trzeba skorygować.
- 4) Salicional 8' trzeba zintonować i wyrównać.
- 5) Hohlflaut 8' trzeba skorygować.
- 6) Octava 4' trzeba na nowo zintonować.
- 7) Sexquialter jest podwójny, składa się z kwinty i tercji; trzeba na nowo zintonować.

---

18 J. Gotos, *Polskie organy*, s. 260.

8) Quinta 3' — ponieważ Sexqvalter zawiera w sobie już taki rejestr, można na miejsce tego głosu wstawić nową Unda Maris 8' jedynie od c—c³.

9) Super Octava 2' trzeba poprawić.

10) Mixtura 2' należy gruntownie oczyścić [poprawić].

Wszystkie piszczałki trzeba zdjąć z wiatrownic manualu głównego, pogięte wyprostować, oczyścić i na nowo zintonować, kloce piszczałkowe należy zdjąć i odnowić [poprawić] zasuwy, podobnie pulpety, które przetarły się wskutek zużycia, należy zrobić całkiem nowe, również przednie ścianki zbiornika należy zmienić, zaopatrzyć we wpusty i żelazne skoble, aby można je było nie (jak obecnie) z narażeniem życia, lecz całkiem swobodnie wyjmować i tym samym uniknąć nieszczęśliwych wypadków przy usuwaniu zdarzających się usterek! [przy wyjmowaniu klap mogły one wypadać na osobę dokonującą tego zabiegu].

Pozytyw składający się także z 10 głosów:

1) Principal 4' obecnie w ogóle nie nadający się do użytku, należy na nowo przymocować i zintonować.

2) Flaut 8' trzeba skorygować.

3) Flaut 4' trzeba skorygować.

4) Spiel flöt 4' trzeba skorygować.

5) Salicinal 4' jest zbyt czyny, na miejsce tego głosu można wstawić dobrą Quintadonę 8', nowo zbudowaną, gdyż jedynym fundamentem w tym manualu jest Flaut 8', zaś Trompete 8' nie zawsze znajduje się w stanie pozwalającym na jej użycie, więc Quintadóna bardziej by się przydała.

6) Quinta 3' może zostać zastąpiona przez Nahsat o menzurze konicznej, ponieważ tenże Nashat [Naßat] w kombinacji z innymi rejestrami spowoduje przyjemną odmianę.

7) Octava 2' trzeba poprawić.

8) Sexqvalter podobnie.

9) Mixtura trzeba świeżo wyintonować.

10) Trompet 8' trzeba na nowo zintonować i częściowo dorobić nowe jęczyczki.

Tę wiatrownicę trzeba również wysprzątać, piszczałki wyjąć, zasuwy odnowić, jak również przednie ścianki zbiornika zaopatrzyć we wpusty i żelazne rygle.

Pedał składa się również z 10 głosów:

1) Principal Bass 16' w prospekcie trzeba całkiem na nowo zintonować, wszystkie piszczałki wyjąć i ponownie wypolerować.

2) Bourdun 16' należy skorygować.

3) Subbass 16' — w oktawie małej — należy dobrze zintonować.

4) Mixtur Bass trzeba skorygować.

5) Rosqvint Bass 3' — na miejsce tego głosu, gdyż taki znajduje się w Mixtur Bass, można wstawić dobry Füll Bass 10 3/4 kryty, to jest kwinta od 16', i tym samym znacznie poprawić fundament dźwiękowy.

6) Super Octava 4' trzeba skorygować.

7) Octava Bass 8' trzeba skorygować.

8) Salicinal Bass 16' trzeba całkowicie przeintonować, gdyż ma za wolne zadęcie.

9) Fagott 16' trzeba całkowicie zintonować i naprawić.

10) Trompet Bass 8' podobnie, a częściowo dorobić nowe jęczyczki.

Cięgła pomocnicze:

1) Tremulant jest dobry.

2) Sperr Ventil [upust powietrza] trzeba naprawić.

3) Pauken [kotły] są dobre, jednakże obydwie piszczałki stojące przy filarach należy wypolerować i w lewej przylutować oderwany haczyk.

4) Zimbel Stern [obrotowa gwiazda z dzwonekami] w pozytywie — obecnie nie funkcjonujący — można przenieść do sekcji manuału głównego i umieścić w małych polach po obydwu stronach niebieskiego fryzu i zamiast fałszywie brzmiących dzwonek umieścić porządne, tworzące akord: $c^1 e^1 g^1 c^2 e^2 g^2 c^3 c^2$ [sic!].

Obecną klawiaturę, całkowicie zużytą, należy usunąć i zbudować całkiem nową z czarnego hebanu z białymi półtonami, przy tym należy dokonać zasadniczej zmiany całego wewnętrznego aparatu sterowania tak, aby nowa klawiatura lekko i natychmiast przy naciśnięciu działała, a klawisze nie musiały zapadać się tak głęboko, a przez to gra na połączonych manuałach stanie się lżejsza niż obecnie na samym manuale głównym, klawiaturę manuału głównego należy umieścić na dole, a pozytywu na górze, przez co połączenie manuałów (obecnie nie nadające się do użytku ze względu na system naciskający) wraz z systemem ciągnącym z podwójnymi nakrętkami i śrubami, umieścić na dolnej klawiaturze, przez co w najlepszy sposób dopomoże się całemu instrumentowi. Sześć istniejących miechów trzeba dobrze naprawić, jako takie są w dobrym stanie, jednak do tego mocno zadysponowanego instrumentu niewystarczające i należy je powiększyć o dwa całkiem nowe tak, aby można było odseparować sekcje manuału od sekcji pedału i przez to zapobiec obecnym uderzeniom powietrza — zatem 4 miechy do pedału i 4 do manuału inaczej poprzekładane [ustawione]. Jeżeli więc wszystkie materiały potrzebne do tego generalnego remontu miałbym dostarczyć na mój koszt, klawiatury tak do manuału, jak i do pedału i obydwie miechy i piszczałki do wyżej wymienionych nowych głosów wykonać w Królewcu, zaś przy reperacji instrumentu otrzymałbym na miejscu bezpłatne wyżywienie i mieszkanie, stałego pomocnika, rusztowanie i transport zapewniony, to podejmuję się wykonania tego za 1000 talarów. Jeśli zaś dyspozycja głosów miałaby być nie zmieniona i należałoby tylko dokonać naprawy instrumentu i co uszkodzone poprawić i skorygować, jednak nową klawiaturę wraz z niezbędnymi zmianami wykonać, piszczałki wyczyścić, zintonować i czysto nastroić to chcę się tego podjąć za 800 talarów.

Adam Gottlob Casparini
uprzywilejowany organmistrz nadworny

Frombork, 6 maja 1758.

Zanim jednak miałyby zostać podjęty remont generalny, należałoby dokonać wizytacji fundamentu chóru przez doświadczonego mistrza ciesielskiego, czy aby nie jest konieczne wzmocnienie fundamentu dwoma słupami, tak jak w Świętej Lipce ze względu na przyszłą trwałość!”

7. CZY OBECNE ORGANY KATEDRY WE FROMBORKU SĄ INSTRUMENTEM ZABYTKOWYM?

Wbrew temu co pisze J. Gołos: „Do najciekawszych organów drugiej połowy XVII w. zaliczyć można organy w katedrze fromborskiej zbudowane przez Daniela Nitrowskiego w 1683 r. Zostały one przebudowane przez E. Kempnera [sic!] w 1934 r. i obecnie posiadają trakturę elektryczną, ale głosy pozostały w większości te same”¹⁹, a także: „Obecne organy — przebudowane na system elektropneumatyczny w 1935 r. przez Emila Kempera z Lubeki, zdewastowane w 1945 r., kilkakrotnie remontowane i przerabiane po wojnie”²⁰, z organami katedry we Fromborku jest zupełnie inaczej. Pominąwszy już tak „błahy” szczegół jak imię Kempera — w rzeczywistości Emanuel — oraz fakt, że od 1929 r. firma „E. Kemper u. Sohn” prowadziła również filię w Bartoszycach (Bartenstein/Ostpr.), skąd mogła skutecznie zdobywać nowe rynki zbytu w Prusach Wschodnich, reszta nieścisłości wydaje się bardziej poważna.

Prace związane z budową zupełnie nowych organów za starym projektem i w dawnej obudowie wykonano w latach 1934—1935. Nie starano się wykorzystać dawnych głosów organowych, nie wspominając już o klapowych wiatrownicach i mechanicznej trakturze. Należy umieścić w tym miejscu dygresję: skoro badania rozmontowanych detali katedralnego instrumentu doprowadziły do wyciągnięcia błędnych wniosków (o czym w 4. części tego artykułu), to czy w 1934 r. były tam jeszcze prawdziwe organy Daniela Nitrowskiego?

Nowe, trzydziestopięciogłosowe dzieło Kemperów, już podczas przemarszu wojsk sowieckich (1945) zostało znacznie zdewastowane i nie nadawało się do użytku. Dzięki pasji amatora-organmistrza, ks. Józefa Sianko SDB, w latach 1960—1965 uruchomiono instrument, później (1965—1966) trzy firmy polskie uzupełniały brakujące głosy, na końcu zaś (1967—1970) Zygmunt Kamiński z Warszawy ustalił ostateczną dyspozycję i zaprowadził nowy system sprężania powietrza²¹. Od tego czasu można datować nowy rozdział w dziejach organów katedry we Fromborku, które w tej wersji otrzymały 42 głosy.

Warto zapoznać się z obecną dyspozycją obiektu; w nawiasach umieszczone zostały daty właściwe dla zainstalowania poszczególnych rejestrów²².

Manuał I (pozytyw)			Manuał II (główny)		
1. Kwintadena	8'	(1963)	1. Kwintadena	16'	(1935)
2. Rurplet	8'	(1963)	2. Pryncypał	8'	(1935)
3. Pryncypał	4'	(1970)	3. Flet otwarty	8'	(1967)
4. Gemshorn	4'	(1970)	4. Gemshorn	8'	(1935)
5. Oktawa	2'	(1970)	5. Oktawa	4'	(1970)
6. Flet	1'	(1970)	6. Flet kryty	4'	(1935)
7. Tercjan	2 ×	(1970)	7. Kwinta	2 2/3'	(1935)
8. Mixtura-acuta	4 ×	(1963)	8. Oktawa	2'	(1970)

19 J. Gołos, *Zarys historii*, s. 58.

20 J. Gołos, *Polskie organy*, s. 304.

21 J. Sianko, op. cit., s. 467.

22 Ibidem, ss. 472—484.

9. Róg krzywy	8'	(1963)	9. Mixtura	5 ×	(1970)
			10. Dulcjan	16'	(1963)
			11. Trąbka hiszp.	8'	(1935)

Manuał III (w żaluzji)

1. Flet kryty	8'	(1970)	Pedał		
2. Salicjonał	8'	(1970)	1. Pryncypał	16'	(1935)
3. Unda maris	8'	(1966)	2. Subbas	16'	(1935)
4. Pryncypał włoski	4'	(1964)	3. Bas kwintowy	10 2/3'	(1970)
5. Rurflet	4'	(1970)	4. Oktawa	8'	(1970)
6. Flet leśny	2'	(1966)	5. Flet kryty	8'	(1935)
7. Kwinta	1 1/3'	(1970)	6. Chorałbas	4'	(1970)
8. Septyma	1 1/7'	(1970)	7. Alikwoty	4 ×	(1970)
9. Sesquialtera	2 ×	(1970)	8. Mixtura	5 ×	(1970)
10. Mixtura	5 ×	(1970)	9. Puzon	16'	(1971)
11. Cymbel	3 ×	(1970)	10. Trąbka	4'	(1966)
12. Vox humana	8'	(1963)			

W organach fromborskich jest zatem tylko 9 głosów z 1935 r., a starszych nie ma tam wcale. Trudno więc mówić o tym instrumencie jako o dziele Daniela Nitrowskiego z Gdańska, trudno też doszukiwać się brzmienia właściwego dla epoki baroku. W obecnej postaci, zeszepecony pseudohiszpańszczyzną prospekt jest świadectwem przemawiającym na rzecz istnienia całkowicie innego, niegdysiejszego instrumentu, po którym jednak nie zachowały się nawet najmniejsze detale. Dziwić więc może niefrasobliwość osób uważających się za powołane do pisania na tematy organowe. Lansowane w ten sposób wersje są tylko fantazjami, rodzajem być może pięknych, aczkolwiek wymyślonych w całości szkiców literackich. Szkoda, że tak preparowane wiadomości trafiają do pierwszego obiegu informacji i zastępują prawdę, tę „prawdziwą” (w przeciwieństwie do „uczoney”, wspartej tylko na tytułach naukowych piszących), fałszując rzeczywisty obraz.

8. ORGANY KATEDRY WE FROMBORKU W OBECNEJ POSTACI

Uporawszy się wreszcie z ustaleniem — co mianowicie uznać można za zabytkowe w „zabytkowych” organach katedry we Fromborku, zajmijmy się krótkim podsumowaniem, by nie pozostawić wrażenia, że opisywany obiekt nie stanowi wartości i jest swego rodzaju produktem zastępczym oryginalnych barokowych organów.

O „dobroci” organów decyduje wiele czynników. Widza zainteresuje oprawa zewnętrzna, słuchacza — brzmienie, organmistrza — rodzaj użytych materiałów, rozwiązania konstrukcyjne i techniczne. Zostawiwszy specjalistom stosowne rozważania, przejdźmy od razu do stwierdzenia, że instrument brzmi doskonale w gotyckim wnętrzu sakralnym. Umieszczony pod chórem stół gry pozwala na obserwowanie muzyka, a pięć klawiatur ręcznych prezentuje się

imponująco! Choćby z tych względów organy fromborskie należą do najciekawszych w kraju i nie trzeba fałszować ich historii.

Dzieło firmy „Emanuel Kemper und Sohn”, przekształcone po wojnie przez polskich organmistrzów, głównie z warszawskiego zakładu „Zygmunt Kamiński”, nie powinno uchodzić za instrument Daniela Nitrowskiego. Tamto — o czym było już w 5. części artykułu — uznano za wadliwe i wymagające poprawy, dzisiejsze zaś urzeka swym brzmieniem i corocznie gromadzi rzesze słuchaczy.

Być może jest to przewrotność losu, że tak łatwo zapomniano o prawdziwych (choć żyjących współcześnie) twórcach organów we Fromborku, a ich autora doszukiwano się — wbrew prawom logiki — w mrokach historii. Na dodatek, nie był to autor, który za życia zyskał sobie w tym mieście dobrą sławę.

Gdyby tak zaczęto wreszcie prostować różne typy „rewelacje”, od których aż roi się w tzw. literaturze przedmiotu. Żyją nadal fałszerze historii i ambicja powinna skłonić ich do poświęceń na rzecz zrewidowania swoich nieprawdopodobnych ustaleń. Póki co, zważywszy na dotychczasową praktykę panującą w tym względzie, można spodziewać się, że w kolejnej krajowej publikacji „organologicznej” znów przeczytamy o organach Daniela Nitrowskiego w katedrze we Fromborku.

ANEKS

Opis organów kościoła parafialnego w Braniewie, sporządzony w 1652 r. z okazji zakończenia odbudowy dzieła.

Archiwum Archidiecezjalne w Olsztynie, akta parafialne, Braniewo 4, Liber Fundationis variarum et Memorabilium pertinens ad Domum Archipresbyteralem Parochialem Braunsbergensem, s. 148, 149 (k. 75v, 76).

Braunsbergische Orgel hatt nachfolgende Stimwerck

Organum

Obermanual

1 Principal	Von 8	1	—	Num. auffwertz
2 Octava	4	6	—	Num. auffwertz
3 Super Octava	2	2	—	Num. auffwertz
4 Gedackte floet	Von 8	7	—	Num. auffwertz
5 Kleine floet	Von 4	3	—	Num. auffwertz
6 Mixtur von 6 Pfeiffen durchaus		4	—	Num. auffwertz
7 Grose Quint		5	—	Num. auffwertz
8 Zimbel oder SuperSedecim in altera ad levam manum		1		Num.
9 Trompet durchaus		5ta		Num. auffwertz ad levam manum

Pedal

1 Subaß	16	fuss in leva manu	2	Num. Abwertz
2 Principal	8	ad dexteram manum	1	Num Unter Wertz
3 Octava	6	Num. ad levam		
4 Super Octava	4	Num. ad levam		
5 Quinta	3	Num. ad levam		
6 Mixtur	7	Num. ad levam		

- 7 Gedackte floet   8 Num. ad levam
 8 Schalmeÿ Baß ad pedale pertinent 1 Num. ad levam et dexteram partem
 9 Trompete Baß 2 Num ad levam
 10 Pauer Pfeiff 3 Num ad partem.

Tremulant gehet weit ein.

   Positivi Manual
 Floet   Von 8   ad levam 3 Num.
 Floet   Von 4   3 Num. ad dexteram
 Octava   2 Num. ad levam
 Quinta Von a 2 Num ad dexteram durchaus
 Shalmeÿ ad Octavam 1 Num
 Regal 1 Num ad dexteram
 Pfauer Pfeiff halb 4 Num ad dexteram

Seind 15 gantze Stimmwerk und 11 halbe zwo Vor eins 5 1/2

In Summa 20

Per 8 fe thal	160 fe
Item 8 Balgen pro 8 fe	<u>72 fe</u>
	232 fe

Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quinquagesimo Secundo Opus hoc Organicum Anno 1509 recens aedificatum, Dominatu Svecorum ab Anno 1626 ad Annum 1635 partim mutilatum partim injuria temporum suapte deformatum, Praeside Parocho Admodum Reverendo Domino Parocho Georgio Conradi, Spectabili Consultissimo Domino Jacob Civitio Juris Utrisque Doctore [,] Thoma Claus et Joanne Ludwig Ecclesiae Patribus per D. Georgium Frentzel Organificem renovatum et pristinae perfectioni e fundamentis restitutum est Angustys pristini Ambitu in ampliorem hanc Chori formam quam nunc habet deductis dum Martin Schroeter Christophorus quoque Preis modulamina hic cantibus ornat ille follibus aptat.

Opis organów kościoła katedralnego we Fromborku, sporządzony 6 maja 1758 r. przez uprzywilejowanego nadwornego organmistrza Adama Gottloba Caspariniego z Królewca, w związku z planowanym remontem.

Archiwum Archidiecezjalne w Olsztynie, sygn. Rep. 128, VIII—22.

[I]Auf verlangen habe ich Endes Benandter das OrgelWerck in der Cathedral Kirchen in Frauenburg visitiret und folgender gestalt befunden!

das Haupt Manual welches aus 10 Stimen, und zweÿ Wind Laden bestehet als

1) Principal a 8 fuss im prospect muß aufs neue intonirt, gereiniget und polirt werden.

2) Gedackt a 16 muß corrigirt und egalisirt werden.

3) Spiel flöt a 8. muß corrigirt werden.

4) Salicinal a 8. muß intonirt und egalisirt werden.

5) Hohlfhaut a 8. muß corrigirt werden.

- 6) Octava a 4. muß frisch intonirt werden.
- 7) Sexqvalter ist doppelt, bestehet aus der quint und tertia, muß frisch intonirt werden.
- 8) Qvinta á 3. an staat dieser Stim kan, weil solche schon beÿ der Sexqvalter befindlich, die angenehme unda maris a 8. von bloß c biß $\bar{c}$ Neu gemacht, und angebracht werden.
- 9) Super Octava a 2. muß corrigirt werden.
- 10) Mixtura a 2. ist durchgehends zu rectificiren.

Dieses gantze Pfeiffenwerck muß von denen Haupt Manual WindLaden abgetragen, was verbogen ausgerichtet, gereiniget, und wieder frisch intonirt, die Windstöcke abgenōmē, und die Schleiffen rectificiret werden, desgleichen die Ventilbeutel, oder pompeten welche sich vom gebrauch entzweÿ gescheuret, und abgenutzt, müßen durchaus Neu gemacht werden, desgleichen die Spünde an denen Windladen, müßen verändert, mit einem pfaltz [Seite 2] aptiret, und mit eisern Vorlegen versehen werden, damit man nicht (wie gegenswärtig) mit lebens gefahr, sondern mit comodite die Spünde leicht heraus nehmen, und denen vorfallenden inconvenientien abhelffen könne!

Das Rück Positiv so auch aus 10 Stimē bestehet, als

- 1) Principal a 4. ist jetzo gantz unbrauchbar, muß wieder guth befestiget und intoniret werden.
- 2) Flaut a 8. muß corrigiret werden.
- 3) Flaut a 4. muß corrigiret werden.
- 4) Spiel flöt a 4. muß corrigiret werden.
- 5) Salicional a 4. ist ein Superfluum, an staat dieser Stimē, kan eine gute Qvintadōna a 8 fuß eingebracht und Neu gemacht werden, weil pro fundamento in diesem clavier nur die 8 füßige Flaut allein ist, und die Trompete a 8 nicht allemal im Stande erhalten wird, und gebraucht werden kan, würde die Qvintadōna des wegen beßer zustatten kōmen.
- 6) Qvinta a 3. kan, in ein Nashat welches conischer mensur ist, verändert werden, weil diese Nashat Stimē in varirung anderer Zügen eine angenehme veränderung causirt.
- 7) Octava a 2. muß corrigirt werden.
- 8) Sexqvalter desgleichen.
- 9) Mixtura muß frisch intoniret werden.
- 10) Trompet a 8 muß aufs neue intonirt, und zum Theil neue Zungen gemacht werden.

Diese Windlade muß gleichfalls abgeräumet, das Pfeiffen Werck herausgenōmē, und die Schleiffen rectificiret werden, ingleichen die Spünde zu einem pfaltz aptiret, und mit Vorlegen verwahret werden!

[Seite 3] Das Pedall bestehet gleichfalls aus 10 Stimē als

- 1) Principal Bass im Prospect 16 fuß durchaus Neu intoniret alle pfeiffen abgenōmē und wieder poliret werden.
- 2) Bourdun a 16 fuß corrigiret werden.
- 3) Subbaß a 16 fuß muß die kleine octava guth intoniret werden.
- 4) Mixtur Baß muß corrigirt werden.

5) Rosqvint Baß a 3. an staat dieser Stim, weil solche schon im Mixtur Baß befindlich kan ein gutter FüllBass a 10 $\frac{3}{4}$ gedäckt so die qvint aus 16, ist eingebracht und der fundament Thon dadurch sehr verbeßert werden.

6) Super Octava a 4 muß corrigiret werden.

7) Octava Baß a 8 muß corrigiret werden.

8) Salicional Baß a 16 muß durchaus intonirt werden weil solche zu langsam ansprechen.

9) Fagott 16 muß durchaus intonirt und zurecht gemacht werden.

10) Trompet Baß a 8 desgleichen auch zum Theil neue Zungen gemacht werden.

Die accidental Züge als

1) Tremulant ist gutt.

2) Sperr Ventil muß zurecht gemacht werden.

3) die Paucken sind gutt nur das beÿde an denen pfeilern stehende, ziīerne pfeiffen polirt, und an der zur lincken abgerißene Haacken wieder angelöthet werden muß.

4) der Cimbel Stern im Rück Positiv, so ietzo nicht mehr tractabel, kan an das Haupt Manual beÿ denen kleinen feldern im blauen frieß zu beÿden Seiten angebracht, und staat der schlechten Cimbeln, ordentliche accord mäßige Glocken als $\bar{c}$. $\bar{e}$. $\bar{g}$. $\bar{e}$. $\bar{g}$. $\bar{c}$. $\bar{e}$ angebracht werden.

[Seite 4] Die ietziige Claviatur so gantz abgenutzt, muß caßiret, und eine gantz neue doppelte Claviatur von schwartz Eben Holtz mit weißen Semitoniis angefertigt werden, hierbeÿ muß eine Haupt veränderung vorgenommen werden, indem die gantze anlage der inwendigen regierung verändert werden muß, damit die neue Claviatur gantz leicht, prompt im anschlagen zu tractiren, und die claves nicht so tieff fallen müßen, deswegen beÿde claviaturen mit der Coppel hinführo nicht so schwer zu tractiren als ietzo das Haupt manual allein zu spielen ist, und wird das Haupt Manual unten und das Rück Positiv nach oben angelegt damit die coppel so ietzo intractabel weil es drückwerck, auf das unterste mit einem Ziehwerck mit doppelten mütterer und schrauben angebracht wird, dadurch dem gantzen Werck auf die beste arth geholffen wird.

Die Sechs befindlichen blaße bälge müßen gutt repariret werden, welche zwär an sich selbst gutt conditioniret, iedoch zu diesem starck disponirtem Werck nicht hin länglich sind, sondern mit 2 gantz Neuen bälgen vermehret damit der manual und Pedall wird separiret, und dem ietziigen Windstoßen abgeholfen werde, also das hernach 4 bälge ins edall und 4 zum Manual durch einander zu liegen kómen.

Wen nun zu dieser Haupt reparatur alle erforderliche materialien auf meine Kosten anschaffen, die Claviaturen so wohl ins manual als Pedall, und die beÿden blaße bälge, und die oben erwähnte neue Stim̄en pfeiffen in Coenigsberg anfertigen, beÿ reparirung des Werckes selbst in loco freÿe alimentation, logie, ein beständiger Handlanger, die rüstung, und transport gereicht wird so übernehme es vor tausend Rthlr: zu fertigen. Solte aber die die Disposition derer Stim̄en nicht verändert werden, und nur die reparatur des Werckes an sich und was schadhafft verbeßert und corrigiret werden doch aber eine Neue claviatur

mit der nöthigen veränderung gemacht, die pfeiffen ausgeputzt intoniret und rein gestim̄et werden so will es vor 800 rthlr übernehmen!

Adam Gottlob Casparini.
Privil: Hoff: Orgel: Bauer.

Frauenburg

d. 6 May 1758.

doch ehe diese Haupt reparatur vorgenom̄en würde wäre höchst nöthig das fundament des chors von einem wohlerfahrenen Zim̄er Meÿster zu visitiren, ob es nicht nöthig, solches mit Zweÿ Pfeilern wie in der Heil: Linde wegen künftiger daur zu befestigen!

Wahrheit und Lüge über die historische Orgel im Frauenburger Dom

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Fund einer Beschreibung der Frauenburger Orgel vom 6. Mai 1758 aus der Feder des berühmten Königsberger Orgelbauers Adam Gottlob Casparini erlaubt, mehrere Korrekturen und Präzisierung der Angaben vorzunehmen. Das existierende Schrifttum wies auf eine andere Dispositionsversion und eine kleinere Anzahl der Stimmen dieses berühmten Instrumentes vor.

Im Beitrag wird der Orgelbauer Hans Hauck von Konitz erwähnt, der in Frauenburg 1506 erscheint. Die aufgefundene Eintragung mit der Kompletten Auswahl der Orgelregister in der Braunsberger Pfarrkirche (betreffend 1509), ein Werk des genannten Hans, erlaubt, über das Instrument aus Frauenburg aus der Zeit vor der schwedischen Invasion eine Orientierung zu gewinnen. Bisläng ist es die älteste Quelle dieser Art aus dem ostpreußischen Gebiet.

Besprochen wird der jetzige Zustand der Orgel. Außer dem barocken Prospekt (auf eine ungelungene Weise um sog. spanische Trompeten ergänzt) ist nichts mehr aus dem in den Jahren 1683—1685 ausgeführten Werk von Daniel Nitrowski erhalten. Die ältesten Register und Details stammen von 1935, der Rest aus den Jahren 1963—1971. Das Instrument ist also nicht besonders alt und entspricht dem ursprünglichen Werk mit seinem Klang nicht.

Übersetzung Rafal Wolski